

ISAAC DA COSTA

EEN GEDENKREDE

HAARLEM
A. C. KRUSEMAN
1865

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

157

ISAAC DA COSTA.

ISAAC DA COSTA

[Pierson, Allard]

EEN GEDENKREDE

HAARLEM
A. C. KRUSEMAN
1865

DEN UITGEVER

VAN

BILDERDIJKS EN DA COSTA'S

KOMPLEETE DICHTWERKEN.

Deze **Rede** wordt door mij uitgegeven als bij het eerste **lustrum** na 's Dichters afsterven in 1860 (28 April). Zij werd uitgesproken in de stad mijner inwoning.

Rotterdam, 1865. A. PIERSON.

M. H.

Onlangs werd door een mijner vrienden [1]) in de hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen een voorlezing gehouden over sommige bronnen der geschiedenis. Zij moest aantoonen hoe dikwerf de geschiedenis te wantrouwen valt, al wordt zij met de trouwhartigste bedoelingen geschreven. De waarheid dezer stelling werd mij levendig toen ik mij voorbereidde om deze spreekbeurt voor u te vervullen. Het is mijn voornemen, het woord te voeren over Isaäc da Costa, den mensch en den dichter. Mijne denkbeelden en herinneringen aangaande dien merkwaardigen man bijéénverzamelend, dacht ik, hoe ligt het zou kunnen gebeuren, dat iemand die da Costa niet van zeer nabij gekend had, ofschoon in het bezit van onkreukbare goede trouw, toch een beeldtenis van hem ontwierp die op onderscheiden en belangrijke punten van de waarheid afweek,

---

[1]) Dr. F. Rauwenhoff.

zoo niet daartegen indruischte. Beroemde mannen worden zoo zelden in hunne ware gedaante gekend. Groote personen plegen uit te munten door veelzijdigheid. Wat de menigte van hen ziet, is gewoonlijk slechts éene, zijn hoogstens slechts enkele zijden. Niemand heeft al hunne schriften gelezen, niemand hen in al de omstandigheden huns levens gadegeslagen. Aan de éene zijde die men heeft waargenomen, aan de geschriften die men als bij toevallige keuze gelezen, aan het woord dat men van hen gehoord, den indruk dien men bij zekere gelegenheden van hen ontvangen heeft, blijft men hechten en hangen, en op dezen zeer onvolledigen grond vormt men zich een oordeel, soms scheef en onnauwkeurig genoeg, maar van welks waarheid men zichzelf langzamerhand al dieper overtuigd houdt.

Over het karakter van een publiek persoon een gevoelen te hebben, valt zeer ligt. Zijn karakter volle regt te laten wedervaren, is in den regel een taak die het slechts weinigen gegeven is te vervullen, omdat slechts weinigen zich in het bezit bevinden van de vereischten die tot hare vervulling onmisbaar zijn.

In mannen die een zekeren naam, een zekere publiciteit genieten, heeft men gewoonlijk twee personen te onderscheiden: den persoon dien het publiek ziet en den persoon dien het publiek niet ziet. Het is een zonderling, doch, naar het mij voorkomt, onloochenbaar verschijnsel dat er vaak bijzonder weinig overeenstemming is tusschen het openbaar en het privaat karakter van een en denzelfden persoon. Stadhouder Willem III was de koelbloedigheid zelve voor de groote menigte. Zijn lakeijen

zagen zijne tranen het doodsbed besproeijen van Mary. De groote komikus van Napoleons regeering werd verteerd van droefgeestigheid. Ik heb gehoord van een vaderlandsch staatsman dien men in het openbaar voor het verpersoonlijkt *flegma* aanziet, maar wiens teeder en gevoelig hart door die hem dagelijks zien of vertrouwelijke brieven van hem ontvingen om het zeerst geroemd wordt. Ik ken *kritici* die het groote publiek niet zonder schijn van regt van volslagen gebrek aan hart en barmhartigheid beschuldigt, en wier goedigheid en vriendelijkheid niettemin aan den huiselijken haard wedijvert met het vuur dat er flikkert en knapt.

Misschien zou men er bijna een algemeenen regel van kunnen maken, misschien kunnen zeggen: als gij van een publiek persoon een bepaalden indruk hebt, voegt er dan bij den indruk van juist het tegenovergestelde, en gij zult ongeveer het nauwkeurig beeld bezitten van den persoon dien het geldt.

Ik meen te mogen verzekeren, dat er vooral waarheid schuilt in mijn opmerking als er sprake is van publieke personen met sterk gekleurde godsdienstige meeningen. De indruk dien het algemeen van hen ontvangt, is gewoonlijk zoo eenzijdig mogelijk. Nemen wij eens tot voorbeeld Dr. Maarten Luther. Stelt dat wij nu leefden in zijn tijd, dat wij woonden in een stad van het Zuiden, van Spanje, dat wij al te gader goedgeloovige katholieken waren, en dat wij vernamen van den grooten ketter die daar ergens was opgestaan in het verre Duitschland. Daar hooren wij hoe hij met den Paus in strijd is, hoe hij 's Pausen bul verbrandt, hoe hij zijn priestergelofte

schendt, hoe hij een kloosterzuster trouwt. Wat zal onze indruk zijn? Hoe zullen wij ons dien Luther voorstellen? Als een man met een onaangenaam gezigt, met iets valsch in zijne oogen, met een hatelijken plooi om zijn mond en onafgebroken werkzaam in zijn studeervertrek, allerlei boeken doorsnuffelend om overal wapenen te vinden tegen de weldadige leer der zaligmakende kerk, ja zich de handen wrijvend van een onedele zelfbevrediging zoo dikwerf het hem gelukt, weder een nieuw leerstuk af te breken, weder een nieuwe vastigheid omver te halen. Hadden wij, Spanjaarden van het begin der zestiende eeuw, zoo gedacht, niemand had ons van buitengewone stompzinnigheid mogen beschuldigen. Intusschen, had een goede engel ons plotseling uit het Zuiden in Luthers huiskamer verplaatst, wat hadden wij gezien? Een gezellig en vrolijk man, met heldere blaauwe oogen, zijn lieve huisvrouw tegenover hem en, tusschen beiden in of ook wel klouterend op vaders stoel en rug, een paar heuvels met guitigheid en levenslust in de groote kijkers. En Dr. Maarten zingt een opgewekt lied en het lied klinkt ter eere van den zegenenden God.

Vermoedt gij overdrijving in mijn voorstelling? Gelooft mij, en, om mij te kunnen gelooven, raadpleegt slechts uwe ondervinding, soortgelijke, inderdaad niet onvermakelijke, vergissingen komen veelvuldig voor. De beruchte, ik voor mij zeg de beroemde Strauss, de schrijver van het Leben Jesu, verhaalt in zijn dezer dagen uitgekomen geschrift [1]) dat hij op zijn schrijf-

[1]) *Der Jesus der Geschichte u. der Christus des Glaubens* (een volledige kritiek van Schleiermachers *Leven van Jezus*).

tafel had liggen een gedrukt berigt van een zich noemend ooggetuige, die verhaalt hoe Strauss op zijn zeventiende jaar reeds geweigerd zou hebben een eed af te leggen, omdat hij niet aan God geloofde. Strauss evenwel, dien men zeker met dit berigt genezen wilde van zijn neiging om alles tot mythe te verklaren, Strauss zelf verzekert op zijn woord van eer dat hij op zeventienjarigen leeftijd nog een regtgeloovig christen was.

Iemand wiens godsdienstige meeningen van die der meerderheid afwijken, moet zich soortgelijke vergissingen ten zijnen aanzien getroosten. da Costa, de bekeerde Israëliet, da Costa, de ultra-regtzinnige man, maakte geene uitzondering op den regel. En zoo is er bij velen een konventioneel portret van hem ontstaan, waarin natuurlijk eenige waarheid wordt gevonden, doch dat op da Costa, zoo als hij in zijn geheel en werkelijk was, evenveel gelijkt als een stijve en slecht geschilderde beeldtenis in olieverwen op iemands levend en bewegelijk wezen.

Laat ons dat konventioneel portret een oogenblik voor ons plaatsen, den da Costa dien de publieke opinie zich sints jaar en dag gevormd heeft. Nu zie ik voor mij een steilregtzinnig man, een ijveraar voor allerlei ouderwetsche begrippen, schrikkelijk onverdraagzaam tegenover alle liberale theologie en dubbel onverdraagzaam voor alle liberale theologen. Ik zie voor mij een dichter dien men slechts ten halve kan begrijpen, dweepachtig volgeling van Bilderdijk, hetgeen hem vooral niet tot aanbeveling verstrekt, en in geen geval op één lijn te plaatsen met Helmers of Tollens. Ik zie voor mij een geleerde dien de mannen van het vak een dilettant-theoloog noemen, die vaak lezingen houdt, oorspronkelijk en eigen-

aardig genoeg, maar soms vreemd en bij het *profane* af, een man die tegenstrijdige eigenschappen wonderlijk vereenigt, geniaal en toch bekrompen, regtzinnig christen en niettemin onmiskenbaar Israëliet, overdreven ernstig en bijwijlen gekscheerend, naar het schijnt, met het ernstige.

Ik zal niet verder gaan. Ik zou mij volstrekt moeten vergissen, indien bij het zoogenaamd groote publiek dit niet, althans ongeveer, ik zeg niet de fotografie maar de silhouette van da Costa was. Is de silhouette geheel onjuist? Zijn er niet onderscheiden trekken in, waarvan zijne warmste vrienden en bewonderaars de waarheid niet loochenen kunnen? Was da Costa niet dweepachtig, niet onverdraagzaam, niet zonderling?

Laat mij op mijn beurt u vragen wanneer gij een beeldtenis gelijkend noemt? Ik teeken willekeurig een gelaat, en breng in mijn teekening een krommen neus en een breeden mond, en beweer nu stokstijf dat het 't welgelijkend beeld is van iemand die zich onwedersprekelijk onderscheidt door een krommen neus en een breeden mond. Een ander glimlacht om mijn beweering en zegt: tusschen uw willekeurige teekening en den door u genoemden persoon is deze overeenkomst dat in beiden neus en mond zich door hetzelfde onderscheiden, maar, armzalig kunstenaar, weet gij niet dat hetgeen aan iemands gelaat zijn uitdrukking geeft, niet is ieder trek in het bijzonder maar de eigenaardige wijze waarop al de trekken te zamen werken om één geheel te vormen?

Hoe zeldzaam is menschenkennis toch! Hoe weinig draagt hetgeen men gewoonlijk menschenkennis noemt waardig haar naam! Als men één, twee in het oog springende karaktertrekken van

een zeker aantal menschen heeft opgemerkt, gaat men door voor een menschenkenner. Met uw verlof, mijne Heeren misanthropen, gij maakt u de zaak te ligt, gij gelooft een portret te hebben geleverd als gij slechts een haastige karikatuur hebt gemaakt. Gebrekkige, oppervlakkige menschenkennis heeft zich ten allen tijde daardoor onderscheiden, dat zij de kenschetsing van dat hoogst zamengesteld wezen, dat een mensch heet, herleidt tot éen of hoogstens een paar alles beheerschende eigenschappen. De oppervlakkige menschenkennis zegt: die man wordt verteerd door ijdelheid, die ander is de slaaf der eerzucht, die daar ginds is louter afgunst, een vierde is een gierigaard. Ik beken het, zulke uitspraken maken mij bij afwisseling vrolijk en wrevelig, naar gelang de menschelijke domheid het hart vermaakt of ergert. En men meent waarlijk al een bijzonder fijne opmerkingsgave te bezitten, wanneer men aldus het volle en rijke menschenleven heeft afgeleid uit éen voorname deugd of ondeugd. Zoo hebben de groote menschenkenners, zoo heeft een Shakespere de menschelijke natuur nooit begrepen. Othello, Wolsey, Lear, Macbeth, Richard de derde, geen hunner heeft een karakter dat men met een enkel bijvoegelijk naamwoord beschrijven kan.

Als gij mij nu spreekt van een onverdraagzaam en zonderling man, en er bijvoegt dat gij da Costa op het oog hebt, dan wil ik u wel gelooven, maar geraden had ik het niet. Het is geenszins de vraag of sommige der ongunstige eigenschappen waarop men gewezen heeft ook in da Costa terug te vinden zijn: dat kan hoogstens de vraag zijn voor iemand die zijn karikatuur wilde maken en dus slechts op enkele sprekende

trekken te letten had. Wij zoeken thans naar een volledig beeld, en schenken dus onze aandacht oneindig meer aan de harmonie van het geheel. Alle kinderen Adams hebben allerlei deugden en ondeugden in zich. Te zeggen dat iemand deze en die deugd of ondeugd bezit is zoo goed als niets te zeggen. Waar alles op aankomt is met juistheid te weten, hoe de gewone hartstogten, kwade en goede, die in ieder mensch gevonden worden, bij den persoon dien wij willen leeren kennen geschakeerd, getint zijn.

Ik kan derhalve in het konventioneel portret van da Costa, dat wij zoo even voor ons plaatsten, niet berusten. Wat daarin voorkomt, kwam misschien ook in het levend origineel zelf voor, maar gij zult mij thans toestemmen hoe weinig dit bewijst. Wij moeten op nieuw penseel en palet in de vingers nemen, ons voor den grooten dichter en merkwaardige persoonlijkheid met aandacht stellen, en afwachten of het ons gelukt, in de beeldtenis die wij gaan ontwerpen dien toon van waarheid te treffen, die òf door het geoefend kunstenaarsoog òf door opregte liefde somtijds wordt ontdekt. Op het laatste durf ik aanspraak maken, op het eerste natuurlijk niet.

Zoo bekent gij dan, hoor ik mij toeroepen, zoo bekent gij liefde te koesteren voor de beeldtenis die gij wilt schetsen. Maar die liefde zal u partijdig maken en de waarheid doen te loor gaan. Verschooning, als ik juist het tegendeel geloof. Slechts drieërlei stemming is tegenover onzen medemensch mogelijk, die van weêrzin, van onverschilligheid of van liefde. Zal ik bijzonder onpartijdig teekenen hem dien ik niet bemin? Zal de onverschilligheid de bron zijn eener belangstelling,

groot genoeg om mij iemand met aandacht en geduld te doen gadeslaan? Dus éen van beide: òf een onpartijdige beeldtenis behoort tot het rijk der hersenschimmen, òf liefde is daarvoor in het geheel geen verwerpelijke Muze.

Waardoor die liefde bij mij wordt opgewekt, moge u uit den inhoud zelf dezer voordragt blijken.

In zijn uiterlijk had da Costa weinig dat in staat was de aandacht te trekken of bijzondere belangstelling in te boezemen. Zijn gelaat verried wel is waar de schranderheid en levendigheid, die aan den israëlitischen type zelden ontbreekt, maar, met dit voorbehoud althans, had het niets buitengewoons. Of het buitengewone moest gelegen zijn in de sterk afwisselende uitdrukking van zijn oog. Zelden heb ik iemand gezien die zulk een vriendelijk en zulk een onvriendelijk gezigt kon hebben als da Costa. Soms kon zijn oog stralen van een glans en een gloed, die ieder in zijne omgeving weldadig aandeed en tot opgeruimdheid stemde. Maar soms stond zijn gelaat zóo strak, lag er zùlk een zwarte wolk van somberheid over zijn voorhoofd verspreid, dat men bijna huiverig was om hem te naderen. De stemming van zijn gemoed te verbergen was hem, geloof ik, onmogelijk. Waarheid was een der hoofdtrekken van zijn karakter. Schrijft de wellevendheid, het ontzien van anderen voor, dat wij ons niet altijd geheel geven, geheel toonen zoo als wij zijn; dat wij hetgeen ons hindert, trachten op zijde te stellen om anderen niet het genoegen van een zamenkomst, van een avond te vergallen door een uitdrukking op het gelaat waardoor wij toonen hoe zeer wij ons persoonlijk ontstemd gevoelen, die les, die pligt misschien der zamen-

leving was met da Costa's begrippen van waarheid, van opregtheid, naar het schijnt, onbestaanbaar. Of juister nog, da Costa dacht er, naar ik vermoed, geen oogenblik over na. Hij was geheel zichzelf en ieder moest hem nemen zoo als hij was. Ook bleef men geen oogenblik in het onzekere ten aanzien van de stemming, waarin men hem ontmoette. Er zijn weinig menschen die een vertrek inkomen zonder een vrien delijk gelaat te toonen, al is er ook bitterheid in hun ziel. da Costa kon binnentreden met een *gratie*, met een *courtoisie* die terstond den man van opvoeding, den man van goeden huize deed kennen. Maar dan was het ook licht en vrede in zijn gemoed. Ontbraken beide, dan was het dadelijk aan zijn afgetrokken oog, aan den diepen plooi om zijn mond, aan het afgebrokene van zijne woorden zigtbaar en hoorbaar, dat hij, om mij van een gemeenzaam woord te bedienen, niet in zijn humeur was. Het gevolg van dit sterk afwisselende in zijne stemming en in de uitdrukking daarvan was, natuurlijk, dat hij soms de gezelligste man ter wereld, soms het graf van alle gezelligheid heeten mogt. Was da Costa op zijn dreef, niemand die opgewekter, geestiger, prettiger koozen mogt dan hij. In historische anekdotes was hij onuitputtelijk. Elk oogenblik verraste u een levendige en aardige vergelijking, een stoute metafoor, een oorspronkelijke in- en uitval. Maar was hij niet op zijn dreef, dan nam hij geen deel aan het gesprek, dan ontwaakte hij soms plotseling als uit een droom om u een onnoozele vraag te herhalen die hij soms even te voren tot u gerigt had. Men mag zeggen, dat alles in de konversatie met zijn goede stemming opleefde en

ontluikte, en dat evenzeer alles in de konversatie met zijn sombere stemming kwijnde en uitstierf. Altijd was hij het middenpunt van den kring waarin hij zich bewoog, en waarin niemand met eenig fijn gevoel verkeeren kon zonder ingewijd te worden in al de deiningen van 's dichters gemoedsleven. Gij moogt het laken of niet, da Costa was het omgekeerde van een diplomaat. In berekening lag zijn kracht niet. Niemand kon meer onbekommerd zijn omtrent den indruk, dien hij te weeg bragt. Aan het graf van een vriend, aan het graf van den improvisator de Clercq, heeft da Costa het eens getuigd: Willem de Clercq was een kind. Hetzelfde mag men in het aangeduide opzigt van da Costa verzekeren.

Ik geloof niet dat dit onbelangrijke bijzonderheden zijn. Want zij staan niet op zichzelven, zij hangen met de juiste kenschetsing van da Costa's persoonlijkheid ten nauwste zamen. Wat was de oorzaak van dat sterk afwisselende in zijn stemming en omgang? Men moet hier van velerlei oorzaken spreken. Sommigen waren van algemeenen, anderen van meer bijzonderen aard.

Herinneren wij ons allereerst dat da Costa in merg en gebeente dichter was. Ik behoef niemand onder mijne hoorders te zeggen dat een dichter niet iemand is die verzen maakt. Al had da Costa nooit één enkelen versregel geschreven, hij zou niettemin een volkomen dichter zijn geweest. Dichterlijke menschen vormen om zoo te spreken een afzonderlijk ras. Scherp althans is, in mijn oog, de grens, getrokken tusschen dichterlijke en ondichterlijke wezens. Wij kunnen met da Costa's eigen woorden het karakter van den dichter beschrijven — en

van wien kunnen wij het nader hebben? In een vers getiteld: "De gaaf der poëzy," zegt hij:

"Gevoel, Verbeelding, Heldenmoed,
Tot ééne ondeelbre kracht verbonden,
Te zaam gesmolten tot één gloed,
En door den boezem uitgezonden
Op vleugelen van melody....
Ziedaar de gaaf der Poëzy." [1])

Gevoel, verbeelding en moed tot een ondeelbare kracht verbonden, is dat poësie, hoe groot moet dan niet de prikkelbaarheid zijn van iedere poëtische ziel. Er is niets zoo *irritabel*, zoo kwetsbaar als gevoel, verbeelding en moed. En denkt u dan deze drie snaren, die bij het minste togtjen trillen, op éen speeltuig vereenigd. Niets is er in de buitenwereld of op het gebied des geestes dat niet éen dezer snaren en telkens in beweging moet brengen. Bij het zeer fijn bewerktuigd gemoed van da Costa was dit bij uitnemendheid het geval. Zijn gevoel was nooit in een staat van rust. Altijd werd het pijnlijk of weldadig aangedaan. Zijn verbeelding zag het verleden en het tegenwoordige in veel kolossaler evenredigheden dan dit bij gewone menschen het geval is, en de toekomst met een helderheid die vaak aan de profetische bezieling van zijn voorgeslacht deed denken. Voor ondichterlijke geesten is de

---

[1]) Ik heb het altijd betreurd dat de dichter aan dit kernachtig koeplet (slechts door het niet te dulden "*ziedaar*" ontsierd) nog een tal van verzen heeft toegevoegd, die niets meer zeggen dan het eerste. Goethe zou dit anders hebben gedaan. Kortheid was da Costa's hoofddeugd niet.

wereld eenvoudig die zij is, een boom is een boom, een huis een huis; voor dichters nemen de onderscheiden voorwerpen een levende fysionomie aan, die hun iets te zeggen heeft, iets aangenaams of onaangenaams, maar in elk geval iets. De moed van den dichter werd, eindelijk, bij da Costa niet minder geprikkeld. De heerschende denkbeelden van den tijd waren niet de zijne, de geest der eeuw was niet zijn geest. Daaruit ontstond een strijd dien da Costa de man niet was om op te geven, maar waarvan de afwisselende kansen op zijn stemming den sterksten invloed moesten uitoefenen.

Aan deze algemeene oorzaak van het wisselvallige van zijn stemming, paarden zich oorzaken van meer bijzonderen aard, ofschoon toch met de eerstgenoemde in nauw verband. da Costa — ik ben besloten dezen avond geheel waar te zijn — da Costa was hoogst gevoelig aan vriendschap, maar hij was evenzeer bijzonder gestreeld door toejuiching. Het gevolg daarvan was dat hij elke verkoeling bij zijne vrienden met thermometers-nauwkeurigheid waarnam, en dat miskenning van zijn verdiensten hem diep krenkte. [1])

Wil men hierin een zwakheid zien, ik heb er niets tegen, mits men het volgende wel in het oog houde.

Onze dichter behoorde tot die gelukkigen die genoeg zielenadel hebben om een warme en trouwe vriendschap te kunnen gevoelen. Bezat men eens zijn hart, zoo was het niet mogelijk

[1]) Mijn geachte vriend Hasebroek heeft het toch reeds verklapt in zijn uitstekende levensschets van den dichter, of elders. Het hinderde da Costa, naar luid van Hasebroeks berigt, dat hij niet was herkozen in het Kon. Instituut. Het jonge Holland kan het niet zonder een glimlach lezen.

een beter vriend op zijn weg te ontmoeten. Niets in dezen man was lauw. Zijn vriendschap was het allerminst. Hij gaf zich aan zijn vrienden geheel, zonder eenige terughouding. Hij deelde met een zeldzame innigheid in al hetgeen zijn' vrienden wedervoer. Hij verheugde zich met de blijden, hij treurde met de treurenden. Geen huiselijk voorval in het leven zijner vrienden was hem te nietig in zijn oog om er de belangstelling zijner liefde aan te wijden. Doch, terwijl hij alzoo zelf veel gaf, was het geen wonder dat hij van anderen ook veel eischte. Zelf in de hoogste mate wat men noemt hartelijk, werd hij door geen koele, was hij slechts door hartelijke vriendschap bevredigd. Er zijn menschen die weinig geven en veel vragen. Er zijn menschen die weinig geven maar ook weinig vragen. da Costa behoorde tot geen dezer beide soorten. Hij gaf veel en hij eischte veel. Zalig was het hem te geven. Maar het was hem voor het minst even zalig te ontvangen.

Behoef ik te zeggen dat iemand met soortgelijke gezindheid overvloedig gelegenheid vindt om diep en grievend teleurgesteld te worden? De maatschappelijke zamenleving is er nu eens niet op ingerigt om fijn bewerktuigde en naar liefde dorstende gemoederen ongekwetst te laten. En da Costa's geheele persoonlijkheid onderscheidde zich door hetgeen hij zelf opgeeft als het kenmerk zijner poesie:

Ik ben geen zoon der laauwe Westerstranden!
Mijn vaderland is daar de Zon ontwaakt!
En als de gloed der Libyaansche zanden,
Zoo is de dorst naar Dichtkunst, die my blaakt!

Geen zoon der lauwe westerstranden, kon hij het met zijne betrekking tot menschen niet lauw opnemen. Al het teedere en hartstogtelijke tevens, al het edelmoedige en jaloersche tegelijk, dat van ouds de liefde pleegt te kenschetsen, bragt hij in de vriendschap over. Maar wie deed het wederkeerig voor hem? Laat ons niet onregtvaardig zijn. Hij heeft warme en trouwe vrienden gehad, wier geheele ziel aan hem hing en die hem bijna afgodisch liefhadden. Maar toch! De hollandsche bedaardheid moest hem soms koelheid schijnen, volstrekte onzijdigheid bij het beoordeelen ook van een vriend, het voorregt der ondichterlijken, moest hem, dichter bij uitnemendheid, den indruk geven dat hij niet onverdeeld genoeg bemind werd. Trof hem die schijn of ontving hij dien indruk, dan kon hij zijn leed niet verkroppen, dan was het hem aan te zien dat hij leed. Weldra viel het ook te hooren. De sombere wolk op zijn voorhoofd ontlaadde zich. En met een openhartigheid, die niets ontzag en niemand spaarde, stortte hij zijne grieven uit tegen hen die, naar zijn oordeel, jegens hem in gebreke waren gebleven. Had in die oogenblikken Jehova hem, als eens Elia, gevraagd: "is uw toorn billijk ontstoken," als de profeet had ook hij vrijmoedig geantwoord: "Ja Heere."

Het was echter niet alleen vriendschap die hij eischte, hij was evenzeer gesteld op waardeering zijner verdiensten, vooral als dichter. Hij was, naar het eenparig gevoel van alle tegenwoordige kunstkenners, de koning onder de dichters van zijn tijd. Maar hij wist zelf dat hij het was, en dikwerf viel het hem hard dat men, hem ter zijde schuivend, talenten aanbad die in zijn schaduw niet konden staan. da Costa heeft dik-

werf in zijn verzen er op aangedrongen dat de ware dichter den lof der wereld toch verachten zou. De ware dichter, zoo heet het ergens,

versmade hy de lauwerkrans,
Hem door een aardsche hand gevlochten!

Elders roept hij den dichter toe:

Versmaad, wat u een wereld geeft,
Waar 't logge werktuig slechts in leeft.

En aan weder een andere plaats:

Weg met lauwertak en palmen!
Weg met dwaze gloriegalmen!

Ook aan het slot van ditzelfde gedicht:

Als het stroomnat niet zal vloeien,
Als het zonvuur niet zal gloeien,
Dan op menschelijk gebiên;
Dan eerst zullen groote zielen
Voor een lauwertakjen knielen,
En den blaam der aard ontzien!

Zulke verzen brengen bij mij geregeld een dichter onder de verdenking van aan de ijdelheid niet geheel afgestorven te zijn. Is men inderdaad op 's werelds lof niet gesteld, dan zal men deze nederigheid of eenvoudigheid niet met zooveel ophef vermelden. Maar wij hebben dit getuigenis van ter zijde niet noo-

dig. Indien da Costa geen lof of toejuiching had begeerd, hij zou in de rij der groote mannen een verwonderlijke uitzondering, ja een wonder zijn geweest. Mij is er althans geen bekend, die niet op zijn tijd zijn offers aan de menschelijke ijdelheid heeft gebragt. Bilderdijk heeft alleen in zijne verzen de wereld veracht. Dr. Johnson zou dien vervelenden Boswell zeker uit zijn gezelschap hebben verwijderd zoo hij diens voortdurende bewondering had kunnen missen. Goethe's intimiteit met Eckermann vond zeker ook in Eckermanns aanbidding van Goethe haren grond. Lord Byron vond het de moeite waard om elk jaar een boekdeel in de wereld te zenden om de wereld mede te deelen dat hij om de wereld niet gaf. IJdel te zijn, zegt men, is klein. Ik spreek het niet tegen, mits men erkenne dat het een kleinheid is die van alle onloochenbare grootheid zoo goed als onafscheidelijk is. Was Napoleon niet jaloersch van de schoone Madame Récamier omdat zij in Parijs de hoofden welligt meer vervulde dan hij? Was de groote Lord Chatham, Engelands staatsdienaar William Pitt, niet zóo ijdel dat zelfs zijne vertrouwdste vrienden zijn vertrek niet mogten binnentreden voor hij, martelaar van de jicht, zich in zijne doeken gedrapeerd en zijne krukken op een interessante wijze geschikt had? Het is met de ijdelheid als met sommige verrigtingen des lichaams. Ook het wijsgeerigst hoofd moet eten en drinken. Evenzoo, ook het verhevenst genie moet door zijne ijdelheid tol betalen aan de menschelijke natuur.

da Costa, zeide ik, was een koning onder de dichters van zijn tijd, ja tot hiertoe onder de dichters van alle tijden onzer geschiedenis. Geen wonder dat hij, miskend of te laag gesteld,

een gevoel had van gekwetste majesteit. En dit overkwam hem helaas! menigwerven. da Costa heeft eerst tegen het einde van zijn leven een zekere populariteit verkregen. Eerst toen is hij, om een karakteristiek woord te bezigen, eenigzins in de mode gekomen. Maar over het geheel was hij bij zijn volk niet in trek. Verschillende oorzaken werkten hiertoe mede. Sommigen waren te weinig dichterlijk ontwikkeld om het verhevene zijner poësie naar waarde te schatten. Anderen heeft hij van zich vervreemd door het zonderlinge van zijn theologische zienswijze. En laat ik het ronduit zeggen, da Costa had geen sympathie voor de openbare meening op het gebied van smaak, van letterkunde, van wetenschap. De openbare meening bespeurde het en had mitsdien ook geen sympathie voor hem. In stede nu van zijn eigen onvermijdelijke impopulariteit te aanvaarden als een der kontra-merken zijner grootheid, leed hij bijwijlen onder het onvermogen zijner tijdgenooten om hem te bewonderen, klaagde hij dat zijne verzen niet verkocht werden, dat zijne uitgaaf van de “Ondergang der Eerste Waereld” de zolders versierde van den boekhandelaar Suringar. Van achteren zouden wij denken dat da Costa tot zichzelf had moeten zeggen: “ik kan niet èn da Costa èn populair zijn. Trachten wij niet het onvereenigbare te vereenigen. Het is beter da Costa te wezen dan populair te zijn. Laat ik mij dus troosten.” Maar zoo sprak onze dichter niet en ik acht het niet onbelangrijk, een oogenblik te vragen waarom hij zoo niet sprak.

Gelijk da Costa vriendschap eischte omdat hij vriendschap gaf, zoo, ik meen het te mogen beweeren, vroeg da Costa

bewondering omdat hij zelf veel en sterk bewonderde. Hij was in zijn diepste wezen een bewonderende natuur. Er zijn kritische en er zijn bewonderende geesten, geesten voor wie bewonderen een behoefte is, een lust. In de kritiek was da Costa geen meester. De onbevangenheid, de kalmte, de zelfbeheersching van den kritikus ontbraken hem, ik geloof, ten eenemale. Hij had iets *absoluuts* in al wat hij gevoelde en deed. Bilderdijk mogt bijvoorbeeld nooit één leelijk vers of één verkeerde woordafleiding gemaakt hebben, hoezeer het van algemeene bekendheid is, dat Bilderdijk zeer vele leelijke verzen heeft geschreven en zeer vele woordafleidingen heeft voorgestaan, waarover deskundigen glimlachen. En zoo was het met da Costa in alles. Men is in onze eeuw eenigzins vreemd geplaatst als men den geest der kritiek ten eenemale mist. da Costa's Leven van Bilderdijk bewijst bovendien tot hoevele treurige drogredenen men de toevlugt moet nemen als men iets of iemand onbepaald bewonderen en regtvaardigen wil; bewijst hoe men, aanvangende met tot elken prijs een leerling van Bilderdijk te willen zijn, eindigen kan met, tegen zijn wil, een leerling van Escobar te worden. Maar, indien wij elkeen vergunnen willen te zijn die hij is, en da Costa er dus niet hard over vallen, dat hij in onzen kritischen tijd aan zijne bewonderingsbehoefte den vrijen teugel vierde, dan mogen wij niet verzuimen op te merken hoezeer dit gebrek met een deugd, met een beminnelijke eigenschap zamenhing. da Costa was ten eenemale vreemd aan de zucht tot *denigreeren*. Deed hij het op theologisch gebied, het kwam natuurlijk alleen uit misplaatsten geloofsijver voort. Hij mag ijdel zijn geweest, trotsch

was hij zeker niet. Hij had letterlijk niets van de ongenaakbaarheid, van de zelfgenoegzaamheid, van de voornaamheid van een groot man. Zeer dikwijls is een beroemd man, vooral een beroemd letterkundige, al een bijzonder onverdragelijk wezen. Hij paart aan het vaste geloof omtrent eigen onloochenbare voortreffelijkheid een behoorlijke of onbehoorlijke mate van verachting voor het publiek in het algemeen en voor zijne mede-letterkundigen in het bijzonder. Hij verbeeldt zich in alles, zelfs in de gewone dingen van het dagelijksch leven, ongewoon te moeten zijn. Zijn vriendelijkheid is genadigheid, zijn diensten zijn gunstbewijzen. Maar dit alles viel volstrekt niet in den trant van da Costa.

Hij behoorde tot die waarlijk groote mannen die wel ijdel kunnen zijn, maar het aan de *dii minores* overlaten om pedant te wezen. Niemand kon door da Costa afgeschrikt, of in eigen vrijmoedigheid belemmerd worden. De kinderen — altijd een goed teeken — hielden van hem, zochten hem op. Geen aankomend talent schroomde zijne lettervruchten den *maestro* voor te leggen. Niemand was beducht dat hij in tegenwoordigheid van dezen beroemden man een onhandigheid zeggen zou of doen. Niet alleen dat het beneden hem was, afgunstig te zijn van een anders zegepralen, hij had zelfs blijkbaar een welgevallen in een anders grootheid. Nooit hoorde men van zijne lippen een bitter of puntig woord dat de verdiensten van anderen moest verduisteren of verkleinen.

Wij staan hier voor hetgeen welligt de beminnelijkste zijde uitmaakte van da Costa's karakter: zijne gemeenzaamheid met iedereen, een gemeenzaamheid waaraan alle *affectatie* vreemd

bleef; zijn kinderlijk vermaak in de onschuldige nietigheden des levens; zijn vermogen om het hart op te halen aan een aangenamen disch, aan een malschen kersenboomgaard, aan een opgeruimd buitenleven, aan een geestige anekdote; zijn gewoonheid. Is er iemand door da Costa in den dagelijkschen omgang uit de hoogte behandeld? Dat hij opsta en het beweere. Niemand die onzen dichter gekend heeft zal zijn beweeren gelooven.

Gij zult gaande weg bespeurd hebben hoe ik zeer onderscheiden opmerkingen over da Costa gegroepeerd heb rondom de opmerking, waarmede ik aanving omtrent het afwisselende in zijn stemming. Wij moeten thans enkele dier opmerkingen, die in het genoemde verband slechts ter loops voorkwamen, weder opvatten en eenigzins breeder uitwerken.

Ik heb u reeds op de vurige en gloeiende natuur van da Costa gewezen. Zij hing ongetwijfeld zamen met zijne israëlitische afkomst. Het is, zoo het nog bewijs noodig had, een treffend bewijs van de levensvatbaarheid des joodschen volks, dat het in deze onze negentiende eeuw een persoonlijkheid kon voortbrengen waarop de geestelijke stempel van dat merkwaardig volk zoo sprekend was afgedrukt. De bloem van het israëlitisch leven in den voortijd was, gelijk men weet, het profetisme, een in de geschiedenis der menschheid misschien geheel eenig verschijnsel. De edelste vertegenwoordigers van Israël waren de profeten, mannen die niet, gelijk men gewoonlijk meent, zich toelegden op de geheimzinnige kunst van de toekomst te voorspellen, maar mannen die een sterke en levendige bewustheid hadden van hun zedelijke roeping om eigen

overtuigingen te belijden en om naar hun eigen overtuigingen den toestand van land- en tijdgenoot te veranderen. Zie ik in da Costa, ook na zijn overgang tot het christendom, voortdurend den Israëliet, het is vooral omdat ik, de uitdrukking is van Willem de Clercq, in hem zie den geestelijken zoon der Profeten. Ja, hiertoe meen ik zijn eigenlijk gezegd israëlitisch karakter te moeten beperken.

Het is, immers naar mijn beste weten, een dwaling, te meenen dat da Costa geheel en al Israëliet was, al heeft de dichter zelf tot het ontstaan van die dwaling soms aanleiding gegeven. Het westersche, het germaansche bekleedde in zijne geestesontwikkeling een vrij aanzienlijke plaats. Bilderdijk, da Costa's meester, stond misschien veel meer dan zijn leerling met beide voeten op den bodem van het Oude Testament, wat althans zijne beschouwing van de wereld, van de godsdienst en van den staat betrof. Het groote verschil tusschen den oud-israëlitischen en den germaanschen type bestaat vooral daarin, dat bij den eerste nooit ontstaan is en ook nooit ontstaan kon wat bij den laatste zoo welig bloeide, ik bedoel wijsgeerige ontwikkeling. De regten van het denken dat tusschen God en wereld, geest en stof, kortom tusschen alle dingen verband en zamenhang zoekt, die regten werden door de oud-israëlitische geesten niet erkend, om de eenvoudige reden dat zij niet gekend werden, dat men hun bestaan niet vermoedde. De godsdienstige en de zedelijke overtuiging was bij het oorspronkelijk israëlitisch volk, in zijne beste vertegenwoordigers, een zaak niet van wijsgeerig onderzoek en nadenken, maar van onmiddellijk gevoel en onmiddellijke bewustheid. Een wijsbegeerte van het

staatsregt bleef hun evenzeer vreemd, omdat God hun koning en dus een eenvoudige theokratie hun eenige staatsvorm was. Het zijn eerst de Grieken, daarna de Germanen, takken van éénzelfden stam, die aan het filosofeeren zijn gegaan, d. i. een poging, ik moest liever zeggen duizend pogingen, hebben gewaagd om al wat onder het bereik van het menschelijk kenvermogen valt in een welsluitend stelsel zamen te vatten en, kon het zijn, uit één algemeen beginsel af te leiden.

Als ik wel zie, is die germaansche, die wijsgeerige geest ook in da Costa, misschien meer dan hijzelf wist, terug te vinden. Het onmiddellijk godsbewustzijn der oude Israëliten kon hem niet bevredigen. Hunne, ik zal zeggen populaire en naïve, beschouwing van de natuur, van den staat was hem niet toereikend. Hij zocht naar een godsleer die het bovenzinnelijke met het zinnelijk-waarneembare, met de dingen der wereld in verband brengt. Die behoefte moest bij hem nog versterkt worden door hetgeen hij zag van den godsdienstigen toestand van dat volk, waaruit hij gesproten, in welks schoot hij opgevoed was. Het godsdienstig leven van het tegenwoordig Israël, mijne israëlitische landgenooten zullen de eersten zijn om het toe te geven, verkeert blijkbaar in een staat van versteening. Bij het volk heerscht een bekrompen formalisme dat niet zelden enkel in onverschilligheid zijn grond vindt; de denkers troosten zich met Spinoza's wijsbegeerte of behelpen zich met een niet zeer troostvol deïsme. Zoowel het israëlitisch als het niet-israëlitisch karakter van da Costa moest hem naar iets anders doen verlangen dan het toenmalig jodendom hem schenken kon. Hij was te veel Israëliet, in den besten zin des woords, hij had

te veel godsdienstig leven, te groote behoefte aan een levenden, aan een persoonlijken God om zich neder te leggen hetzij bij het formalisme of bij het pantheïsme zijner geloofsgenooten. Hij was te weinig Israëliet, hij had te veel germaansch-wijsgeerige behoeften om bij het Oud-Testamentisch monotheïsme te kunnen blijven staan, een monotheïsme dat, ten slotte en van de oorspronkelijke theokratie ontdaan, op deïsme onvermijdelijk uitloopt. Maar is het dan niet duidelijk, dat hij door geheel zijn geestesrigting voorbereid was om christen te worden? Het christendom toch, wel te verstaan gelijk hij het uit de handen van Bilderdijk ontving, was volkomen in staat om de tweeledige behoefte van zijn persoonlijkheid te bevredigen. Het predikte hem een godsdienst, inniger nog dan de uitnemendste profeten ooit te voren hadden gekend; en het predikte hem een godsleer, verheven voortbrengsel der westersche filosofie. Het gaf aan zijn hart den levenden God zijner vaderen, het gaf aan zijn verstand een stelsel dat met den geest van het westen, van zijn nieuw vaderland in onloochenbaar verband staat. Wel zou het ongerijmd zijn te zeggen dat Bilderdijk da Costa tot een christen heeft gemaakt. De eene mensch doet den ander niet op een gegeven oogenblik van godsdienst veranderen. Maar niettemin is het waar, dat da Costa's ontmoeting van Bilderdijk den doorslag heeft gegeven aan da Costa's bekeering. Dit mogen wij in elk geval bevestigen: bij de bestaande geestelijke behoeften van da Costa, bij zijn godsdienstige natuur en zijn westersche ontwikkeling; een ontwikkeling waarvan zijn lied aan "de Voorzienigheid" en de rijen waarmede hij zijn vertolking van Byron's Caïn doorvlochten

heeft (nog vóór zijn overgang tot het christendom) een niet te versmaden getuigenis afleggen; bij dit alles had hij slechts in aanraking te komen met een bezielde en bezielende persoonlijkheid als die van Bilderdijk om den beslissenden stap te wagen, om te wagen die gewigtige omwenteling die altijd in iemands inwendig leven plaats grijpt, wanneer hij uit ernstige beweegredenen de godsdienst van zijn jeugd afzweert of althans verloochent.

Maar ook alleen Bilderdijks christendom kon den vurigen jongeling schenken wat hij noodig had, het christendom van het vleesch geworden Woord, van den mensch geworden God. Een meer rationalistische, een nieuwerwetscher opvatting van het christendom zou hem even arm gelaten hebben als hij het reeds was. Een God, Vader van alle menschen, een Jezus, goddelijk leeraar van Nazareth en verheven voorbeeld, wat was dit meer dan zijn jodendom hem, althans in beginsel, reeds schonk. Maar het leerstuk der volstrekte godheid van Jezus was het antwoord op zijn vragen. Daarmede trad hij in het bezit van een God die, nog meer dan de God van het Oude Testament, aan den mensch zich aansluit, in menschelijke vormen zich openbaart, in één woord menschelijk is; maar tevens een God die, wat de God van het Oude Testament niet deed, zich met de natuur, met de eindige wereld in de allernauwste betrekking had geplaatst door zijn *incarnatie*.

Bilderdijk verkondigde hem dat leerstuk van de volstrekte godheid van Jezus zoo als Bilderdijk iets verkondigen kon. En de raadselen die da Costa kwelden waren opgelost. Hij werd christen, neen, hij kwam tot de bewustheid dat hij,

krachtens geheel zijn aanleg, in Bilderdijkschen zin reeds christen was. De nieuwe godsdienst die hij aannam was voor hem zamengevat in dat éene, geheimzinnige leerstuk. Te vragen of da Costa's bekeering opregt gemeend was, is de kinderachtigheid zelve. God in de menschheid, het oneindige in het eindige en concrete, het ideale in het werkelijke op tastbare en aanschouwlijke wijze optredend en zich openbarend, zoo da Costa geboren was om een geloof te hebben, het moest, het kon geen ander dan dit geloof zijn. Het vereenzelvigde zich met geheel zijn wezen. Het werd het middenpunt van zijn denken en gevoelen en, laat mij het er tevens bijvoegen, het werd de springader van zijn geheele poësie.

Ik zeg niet te veel als ik beweer dat da Costa, wanneer hij niet, in den nu reeds aangeduiden zin, christen was geworden, ook als dichter van veel minder beteekenis zou zijn geweest. Inderdaad heeft hij aan het christendom alles te danken. Op zeer enkele uitzonderingen na, is zijne poësie uit zijne israëlitische periode mat en onbeteekenend. Neemt van de uitgave van Kruseman het eerste deel der da Costiaansche poësie, geschreven vóór 's dichters bekeering, en wat vindt gij? Lange verzen maar met weinig inhoud, vertalingen van de klassieken, vrij slaafsche navolging van de Bilderdijksche versificatie, veel konventioneels en niet veel dat u in de verte in den auteur een groot, een stout, een oorspronkelijk dichter vermoeden doet. Maar nauwlijks heeft hij Bilderdijks christendom, het christendom van het vierde Evangelie — en voor da Costa bestond er geen ander — aangenomen, of hij is zichzelf, hij is in zijn waar element, het is de vogel ont-

snapt aan de enge kooi; het is de zon die vrolijk door de wolken schiet; het is de rups die zich vlinder gevoelt; het is de stroom die zich heeft losgewrongen uit de boeijen van den winter! Hoort in welke gevoelvolle, in welke hartstogtelijke verzen, verzen welker zangerigheid in het Hollandsch nauwelijks hare wedergade vindt, hij zijn bekeering, neen, zijn verlossing beschrijft:

"In diepten verzonken van leed en ellende,
Het hart in bedwelmende droomen verward,
Door prikkels van onrust, wier bron ik niet kende,
Gedreven, gefolterd tot eindlooze smart,
Heeft de aarde my lang in mijn dorheid gedragen,
In morrende wanhoop aan wereld en lot:
Een knagend verlangen verteerde mijn dagen,
Een woede van honger naar zielengenot!
Ik zocht het, ik riep wat dit hart zich verbeeldde,
In alles wat de aarde verlokkendst belooft;
In brandende driften, in bruischende weelde,
In Ridderverdienste, die 't maagdenhart rooft,
In palmen, gewassen voor wereldbedwingeren,
In zangen, bewonderd door 't luistrend gewelf...
Maar 't schaduwbeeld vluchtte voor d'indruk der vingeren;
't Was ijdelheid, ijdler dan de ijdelheid-zelf! —
In diepten des onheils verzonken, verloren,
Versmachtte mijn ziel naar den levenden God!
Maar ach! in de blindheid der zonde geboren,
Bleef rustlooze woeling mijn pijnigend lot!

O God des ontfermens! Gy zaagt op my neder,
En 'k werd tot een nieuwe bevatting herteeld!

In d' Eeniggeboren keert God tot ons weder,
In d' Eeniggeboren, Zijn uitgedrukt Beeld!
Die Een'ge.... Zijn hand heeft mijn oogen bestreken,
En 't hartenbewindsel des ongeloofs viel.
Ik zag Hem, ik gaf my! De hel is geweken;
De Hemel ging op uit Uw woord in mijn ziel! [1])

Mijn Redder, mijn Goël, mijn Zondenvernieler,
Mijn Meester, mijn Heiland, mijn Heer en mijn God!
Mijn Onheilverwinner, mijn Levensbezieler!
Gezegend, geheiligd, beslist is mijn lot!
Voor U wil ik strijden, voor U wil ik lijden,
Voor U wil ik de aarde doorgalmen van lof!
Aan U wil ik adem en levenskracht wijden,
Tot de Engel des levens [2]) my slake uit dit stof!
Zijt Gy, o mijn Koning! (Gy!) tot my gekomen?
Hebt Gy hem gezocht, die naar U niet en zag?
Zoo wasch my, zoo baad my in loutrende stroomen
Des Geestes, dien Ge uitzondt ten Vijftigsten dag!

Ja! geef my te galmen met loven en danken,
In vlammenden ijver, in worstlenden moed,
In liefelijke psalmen, in dondrende klanken:
Vall' hemel en aarde voor Jesus te voet!"

Zoo zong da Costa ter inleiding op zijn breede hymne, getiteld "God met ons," die niet anders dan een Messiade behelst, van welker dichterlijke schoonheid ik echter niet overtuigd ben. [3]) En

---

[1]) Hier volgt een lange beschrijving van hetgeen da Costa in zijn Christus zag. Zou het enkele: "*ik zag Hem, ik gaf mij*" niet treffender zijn geweest?

[2]) Schoone variante op het uitgediende: *Engel des doods.*

[3]) Het is niet veel meer dan de eerste hoofdstukken van Eusebius' Kerkgeschiedenis op rijm.

mogt er nog een oogenblik twijfel aan kunnen bestaan of da Costa in deze gloeiende verzen zijn diepste overtuiging heeft uitgestort, het zij genoeg te doen opmerken dat de dichter dit lied, in 1826 geschreven, nog in 1860, zijn sterfjaar, zonder eenig voorbehoud onderteekend zou hebben.

Ziedaar da Costa christen. Maar hetgeen altijd israëlitisch in hem geweest was werd door zijn christendom niet vernietigd. Ik heb u reeds gezegd, waarin het israëlitische bestond. Hij was en hij bleef een telg van het aloude profetisme. En het eigenlijk karakter van den profeet hebben wij gezocht in de sterk gevoelde zedelijke roeping om eigen godsdienstige overtuiging uit te spreken, te belijden en in overeenstemming daarmede geheel den toestand van tijd- en landgenoot te veranderen, zoo noodig te hervormen.

Soortgelijke roeping leefde zeer sterk in da Costa en wij willen thans onderzoeken hoe hij gedurende de veertig jaren van zijn leven als christen die roeping vervuld heeft.

De sterk gekleurde overtuigingen die da Costa eigen waren heeft hij in drieledigen vorm trachten te verbreiden, als spreker, als schrijver en als dichter. Zoowel bij den vorm als bij den inhoud van zijne openbare voordragten, van zijne geschriften en van zijne verzen, gebiedt ons de volledigheid een oogenblik stil te staan.

Wie da Costa nooit in het openbaar heeft hooren spreken kan zich zeer moeielijk een denkbeeld vormen van zijne redevoeringen. Daar heb ik reeds een woord gekozen dat hoogst oneigenaardig mag heeten. da Costa hield geen redevoeringen.

Hij sprak, hij keuvelde, hij zeî alles wat hem op de lippen kwam en op zijn lippen lag zijn hart. Hij rekende zich daarbij ontslagen van elken konventioneelen band. Gij moest hem zien, niet in een spreekbeurt van de een of andere Maatschappij, maar op zijn eigen voorlezingen die jaren achtereen door hem wekelijks gehouden werden in de hoofdstad op Vrijdag avond, eerst in de zaal onder het *Leesmuseum* voor heeren alleen, daarna voor een gemengd gehoor in het zoogenaamd *Wapen van Amsterdam* op den Kloveniersburgwal. Hij onderscheidde zich al terstond hierin van het gewone gilde der lezers, dat hij zijne lezingen niet staande maar zittende hield, zittende voor een tafeltjen op een kleine verhevenheid geplaatst en door twee lampen verlicht. da Costa plag bij den aanvang van den winter een algemeen onderwerp aan te kondigen, waarover hij zijne beschouwingen zou mededeelen. Maar nooit kon de fransche woordspeling beter gelden dan hier: zijn tekst was louter een *prétexte*. Had hij een onderwerp aangekondigd waarover hij lezen zou, men wist dan gewoonlijk slechts dit éene met voldoende zekerheid, namelijk, waar hij niet over zou lezen. Geregelde, logische volgorde ontbrak aan zijne voordragten zoo goed als ten eenemale. Hij sprak gelijk men, gelijk althans wij Hollanders helaas! in den dagelijkschen omgang gewoon zijn te spreken. Om het regelmatig verloop, om het afronden zijner volzinnen bekreunde hij zich niet. Ik heb mij dikwijls de moeite gegeven om éen enkelen volzin van da Costa uit het oogpunt der logische ontleding vast te houden en te volgen, maar de moeite bleef gewoonlijk onbeloond. Zie hier ongeveer een voorstelling van de wijze waarop hij zijne

improvisatiën inrigtte. Ik onderstel dat hij, bijvoorbeeld, sprak over Lamartine. In een oogwenk, de overgang kostte natuurlijk weinig moeite, was hij op de oostersche kwestie, op de fransche en engelsche politiek in het oosten. Eens in het oosten en toch in de buurt, kwam hij te spreken over Constantinopel, van Constantinopel ging hij terug tot Arabië, tot Mohammed. Met het mohammedanisme zou hij eensklaps reizen naar Britsch-Indië; van daar naar Engeland om de engelsche staatsregeling te bespreken, en een breede en opgewonden karakterschets te geven van lord Palmerston. En zoo waart gij met Lamartine begonnen om met lord Palmerston te eindigen.

Had de hoorder eens afstand gedaan van zijn regt om een geregeld vertoog te vernemen, en zat hij zichzelf niet gedurig te plagen om een draad vast te houden, die òf door den spreker telkens los gelaten werd òf misschien in het geheel niet bestond, dan werd hij vergast op een tal van verrassende wendingen, van geniale opmerkingen, van dichterlijke verheffingen en uitboezemingen, die hem ten slotte misschien onvoldaan maar toch verrukt deden huiswaart keeren. Evenwel, het ongelijkmatige dat ons reeds in da Costa's stemming trof, deed zich ook hier ruimschoots gevoelen. da Costa kon in zijne lezingen prachtig en schitterend, maar hij kon ook vervelend zijn. Ik herinner mij niet, ooit een spreker gehoord te hebben die dieper indruk maakte dan da Costa, maar ik herinner er mij ook geen die zijne hoorders veelvuldiger op hun horloge deed zien. "*Dans quel esprit faut-il entendre un sermon?*" Op deze vraag gaf eens een franschman ten antwoord: "*dans un esprit de résignation.*" Ditzelfde mogt soms van da Costa's

lezingen gelden. Dan verviel hij in allerlei herhalingen, in zoutelooze aardigheden, in een onredelijk uitvaren tegen andersdenkenden, in een vermeend stichtelijke taal die inderdaad ontstichtte. Doch dat ik hier van de uitzonderingen en niet van den regel spreek, wordt overvloedig bewezen uit de omstandigheid dat zijn gehoor hem twintig jaren achteréen getrouw is gebleven. Altijd was de zaal gevuld. In den aanvang waren velen bevreesd om er te komen. Zij wilden tot geen prijs voor da Costianen gehouden worden. Maar langzamerhand week de onredelijke schroom, en eindelijk zag men de eerste familiën der hoofdstad plaats nemen onder de digte rangen van zijn gehoor. Ik twijfel of eenig spreker in den lande, hoe welsprekend thans ook en gevierd, ooit op zulk een zegepraal zal kunnen bogen.

da Costa dankte deze zegepraal aan zijne onuitputtelijke genialiteit, maar ook, en misschien in de allereerste plaats, aan zijn diepe, zijn onomstootelijke overtuiging. Die overtuiging opende niet alleen zijn mond, maar deed hem evenzeer in voor kerk en staat gewigtige oogenblikken naar de pen grijpen.

De vorm van da Costa's schriften is als die zijner verzen hoogst eigenaardig. Het is een vorm die in mijn oog den spot drijft met alle zoogenaamde kunstregels. Ofschoon da Costa, vooral, bedrieg ik mij niet, op later leeftijd, veel hart had voor muziek, zou men het aan zijn stijl en versificatie niet zeggen. Slechts bij uitzondering en als bij toeval zijn beide welluidend. Neem welken kunstregel gij wilt, pas dien op da Costa's schrijven en dichten toe, in de meeste gevallen zult gij een veroordeeling moeten uitspreken. Zijn stijl is zwaar

op. de hand, zijn verzen zijn gewrongen. Hij is vaak ingewikkeld en duister. Hij vreest geene harde woordverbindingen; hij is geen al te groot *purist*. Niettemin maakt zijn stijl en zijn dicht indruk, een indruk waarbij men den vorm òf vergeet òf bij den inhoud in den koop mede neemt. Bovendien, hebt gij u door eenige stroeve volzinnen of versregels heen geworsteld, dan wordt gij plotseling verrast door een straal van die ware welsprekendheid die uit het hart komt, of van die taalboetseerende poësie, die versregelen schept, niet uit te wisschen uit der menschen geheugen. Maar de vorm was bij hem altijd ondergeschikt aan den inhoud, en de schoone vorm werd bij hem nooit dan door den inhoud te voorschijn geroepen. da Costa was geen *faiseur de frases*. Ik geloof dat er weinig letterkundigen zijn die niet wel eens om een schoone *frase*, om een vloeiende periode iets gezegd hebben dat zij niet geheel of in ieder geval niet zóo meenden als zij het zeiden. Voor zooveel ik kan nagaan, behoorde da Costa tot die weinigen. En dit hangt zamen met de diepte en de heiligheid zijner overtuiging. Het was er hem niet om te doen, de kunst uit te oefenen om de kunst. Is hij alleen kunstenaar die naar den welbekenden regel *l'art pour l'art* te werk gaat, dan zoudt gij da Costa eenvoudig beleedigd hebben door hem den titel van kunstenaar te geven. De kunst, ook in dit opzigt was hij in het geheel niet homogeen met zijn eeuw, de kunst was hem geen doel maar middel: middel ter verbreiding van het ware Evangelie. Hij was als de bij die zijn zeshoek niet om de regelmatige figuur bouwt. da Costa zegt ergens, en het was geen ijdele rhetoriek maar uitdrukking van zijn ernstigen wensch,

Brengt aan dien Koning op uw knieën,
O Koningen, uw heerlijkheid!
Zij voor Zijn voetbank, o Genieën
Uw schatting needrig neêrgeleid!
Gy wetenschappen en gy kunsten,
Gy krachten, machten, gaven, gunsten, [1])
Door d'Adem Gods in ons verwekt!
Weg met de dienst der heiligschennis;
Gy hoort den Goël toe, wiens kennis,
Eerlang het aardrijk overdekt!

Zoo zijn wij — hoe ware het bij da Costa anders mogelijk? — van zelf van den vorm zijner verzen en geschriften op den inhoud gekomen. Muntte de vorm uit door zeldzame veerkracht, door stoutheid meer dan door liefelijkheid, volkomen hetzelfde mag ten aanzien van den inhoud verzekerd worden. Die inhoud laat zich, om zoo te spreken, in éen enkelen volzin zamenvatten: verdediging, aanprijzing, prediking van het Evangelie van den Godmensch, als eenig middel ter wedergeboorte van individu en maatschappij.

Ik kan dit hier niet nader ontwikkelen. Want al aanstonds moet ik de aandacht vestigen op een omstandigheid die, naar ik meen, tot hiertoe door da Costa's biografen te veel uit het oog verloren is. De profetische roeping om eigen overtuiging te belijden en in overeenstemming daarmede hetgeen hem omgaf te hervormen, een roeping die da Costa kennelijk bij zich omdroeg, heeft hij op tweederlei wijze vervuld. En dit ken

---

[1]) De matheid van dezen regel is misschien nog een beter bewijs voor onze stelling.

merkt zelfs, naar het mij voorkomt, een dubbele periode in da Costa's inwendig leven. Hij heeft die roeping vervuld in volstrekte afhankelijkheid van Bilderdijk. Hij heeft haar vervuld, na zich van Bilderdijk, zonder het misschien zelf te weten, geëmancipeerd te hebben.

Ziehier wat ik bedoel: da Costa stond tegenover zijn eeuw, hij keurde haar rigting, haar karakter in het algemeen af. Hetgeen waarmede zij dweepte, werd door hem betreurd, soms verfoeid. Iedere eeuw, waarin eenig leven is, eenige ontwikkeling — en daaraan ontbreekt het onze negentiende eeuw wel niet — iedere eeuw, zeg ik, heeft een doel dat zij najaagt, heeft hare *aspiratiën*. Nu is het immers duidelijk dat men zich tegen die *aspiratiën* op tweederlei wijze verzetten kan: òf door ze zonder omwegen te veroordeelen, door juist het tegenovergestelde aan te prijzen van hetgeen zij zoeken, òf door die *aspiratiën* zelve goed te keuren en alleen te laken den weg, waarlangs zij zich trachten te vervullen. Nemen wij tot voorbeeld een der schoonste droomen onzer eeuw, het nog niet ter zijde geschoven, het heerlijk programma van de fransche omwenteling: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Wil men van dit programma niet hooren, dan kan men òf beweeren dat het een zondige hersenschim is, dat de vrijheid niet voor allen is weggelegd, dat de Voorzienigheid geen gelijkheid onder de kinderen der menschen heeft gewild; òf men kan zeggen: Vrijheid en Gelijkheid zijn inderdaad onder de heerlijkste goederen der menschheid, maar de constitutioneele regeeringsvorm, maar de erkenning door den staat van allerlei godsdiensten, maar de volstrekte vrijheid van drukpers en wat

onze eeuw al verder in haar schild voert zijn de ware middelen niet om de menschheid in het bezit te stellen van die lang gewenschte schatten.

Ik ontleen een tweede voorbeeld aan een geheel ander gebied, aan dat der theologie. Onze eeuw heeft op de christelijke theologie een methode toegepast die in vele opzigten nieuw mag heeten. Een zeer voornaam middel waardoor die methode in werking treedt is de historisch-kritische behandeling van de onderscheiden boeken des bijbels. Nu kan men weder, eens vijandig zijnde aan de theologie van onzen tijd, òf de nieuwere methode onvoorwaardelijk laken, òf, die methode zelve goedkeurend, beweeren dat zij beter toegepast moet worden en dan ook tot andere uitkomsten leiden zal.

De zaak is nu, naar ik hopen wil, voldoende toegelicht. Het hier beschreven tweeledig standpunt, waarop men zich in het algemeen kan plaatsen ter bestrijding der eeuw, werd door da Costa achtereenvolgens ingenomen: het eerste toen hij nog geheel den invloed onderging van Bilderdijk, het tweede toen hij zich van dien invloed had losgemaakt. Het eerste: het tegenovergestelde te willen van hetgeen de eeuw wil, is reactionnair te zijn; het tweede: te willen hetgeen de eeuw wil, maar het langs een anderen weg en op andere gronden te willen, mag niet langer als een standpunt van louter reactie aangemerkt worden.

da Costa begon dus met reactionnair te zijn, even reactionnair als zijn meester. Hij telde toen vijf en twintig jaren. Hij was juist tot het christendom overgegaan. Dat christendom, gelijk hij het begreep, vond hij in zijn eeuw niet terug.

En terwijl hij er zijn christendom niet in terugvond, vond hij daarentegen wel in de negentiende eeuw een sterke ingenomenheid met haar zelve. Hoe! de negentiende eeuw gekant tegen het Evangelië van Christus, en toch in eigen oogen rijk en gelukkig, ja in het bezit eener onbetwistbare meerderheid boven alle vroegere tijden, dat wekte zijn verontwaardiging op, dat bragt zijn bloed aan het koken.

Wij zijn thans in 1823. da Costa, gelijk ik zeide, had zijn vijf en twintigste jaar volbragt. Hij stond in al den blakenden ijver van een proseliet, die juist een nieuw geloof heeft omhelsd. Dat geloof, wij hebben het vroeger reeds erkend, was voor hem de eenige en eenvoudige oplossing van alle levensraadselen. Het was het geneesmiddel voor alle kwalen. Met hare menschelijke wijsbegeerte, haar rationalisme, haar revolutionnaire politiek had de eeuw slechts tot dat geloof terug te keeren, en het eerste middel om haar daartoe over te halen was haar te wijzen op hare gebreken, hare wonden, hare nooden.

Zoo ontstond dat merkwaardig geschrift van da Costa getiteld: "Bezwaren tegen den geest der eeuw". Wat is de gedachtenis ook van het meest geruchtmakende toch kort! Dit boek deed bij de tegenpartij alle hartstogten ontbranden. Men was verontwaardigd. Men wilde da Costa niet meer aanzien, niet meer groeten op de straat. Een zekere moed was er noodig om bij klaar licht en dag aan te bellen aan zijn deur. Men vermeed hem als een melaatsche. Kwam een vriend bij zijn vriend een bezoek brengen, hij vernam eerst van de dienstmaagd die hem opendeed of hij da Costa ook binnen zou vinden, in dat geval trad hij de stoep weêr af sneller dan hij

die opgeklommen was. Hoe! een jonge man van vijf en twintig jaren had zich onderwonden om met één pennestreek de hooggeloofde negentiende eeuw een eeuw te schelden van Godverloochening en blindenmansdoorzigt! Dat was te veel, te veel vooral in een tijd waarin men niet zoo als thans gewoon was aan de meest vrije openbaring ook van de meest uiteenloopende meeningen. Dat was te veel, en voor een tijd werd Neêrlands grootste dichter niet veel beter dan Neêrlands *paria*.

Het boekjen beleefde in weinig tijd vier drukken. Het was, in zijn licht bruin gespikkelden omslag en leelijk dik onafgesneden papier, een openlijke oorlogsverklaring aan de godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke rigting der eeuw. Met de wijsbegeerte, met het constitutionalisme, met de denkbeelden omtrent de emancipatie der volken, bepaaldelijk die der slaven, moest men breken, God als opperheer, zijn openbaring als hoogste wetboek erkennen: daarmede zou alles gevonden, alles hersteld zijn.

Wat de wijsbegeerte betreft, op profetisch-ironieken toon vraagt de schrijver: "Wy hebben immers de metaphysieke stelsels van Schelling en Fichte: wat hebben wy langer met die van Paulus en Joannes van nooden? Wy hebben de hoogmoedige eigen wetgeving van Kant; wat zullen wy ons langer om de nederige leer van liefde en zelfverloochening van den gekruisten Jesus van Nazareth bekommeren?"

Hierop volgt deze boetrede: "En dat deze werkelijk de staat van zaken in het tegenwoordige Europa is, zal toch wel niemand ontkennen, die maar eenigzins met oplettendheid den geest heeft nagegaan, van hetgeen dagelijksch van verre en

van naby rondom ons geschiedt. Bijna ieder uitkomend geschrift kan getuigenis geven van de slapheid, van de onverschilligheid, van de verkeerdheid, van de verdorvenheid, van de afschuwelijkheid der heerschende denkwijze omtrent de godsdienst.... Gy (oprechte aanhangers van welke meer of min strenge geloofsbelijdenis het ook wezen moge) gy zult er eindelijk toe geraken, om, gelijk zich deze eeuw alle de gevoelens en alle de wijsheid van onze voorouders, van de Hervormers, van de Apostelen zelve, ja! van den Heer der Hemelen schaamt, u met ons de eeuw te schamen, die zich zoo veel aanmatigt, en om openlijk hare diepe verdorvenheid en verregaande dwaasheid met ons te verkondigen!"

Met kennelijke zinspeling op Rousseau's leer van het *contrat social* en elke constitutioneele leer daarmede zoo goed als vereenzelvigend, schrijft da Costa ten aanzien van den constitutioneelen regeeringsvorm: "Wy zijn wijzer dan (de Romeinsche regtsgeleerden), wy verklaren alles uit (een verdrag) en wat wy niet verklaren kunnen dat ontkennen wy. By verdrag hebben de natuurmenschen zich tot eene maatschappij vereenigd; by verdrag hebben zy zichzelve eene zedelijkheid en eigengerechtigheid voorgeschreven; by verdrag hebben zy bepaald, wat schoon of onschoon zoude heeten.... Met verdragen worden de dingen des hemels als die der aarde bevattelijk. Is het ook niet ten gevolge van een verdrag, dat de zuigeling de melk geniet, die hem de moederborsten aanbieden?.... Is het niet ten gevolge van een onderling verdrag dat de saisoenen elkander opvolgen? Heeft zich de aarde niet by verdrag verbonden, in een jaar rondom de zon te wentelen, en, by een

verdrag met zich zelve, (want dit kan niet vreemd zijn in eene eeuw, waarin de plichten tot zich zelven zoo groot een rol spelen) binnen vier en twintig uren om haren as. Is het eindelijk niet ten gevolge van een verdrag, dat de Almachtige bestaan mag, wien dan ook het fransche volk onder Robespierre wel heeft gelieven voor bestaande te erkennen."

Uit het oogpunt van den letterkundigen vorm, ik behoef het nauwelijks te doen opmerken, valt dit fragment geenszins te misprijzen. Dit is ironie van een goede soort.

Doch de schrijver komt tot de zaak zelve en verklaart uitdrukkelijk: "dan eerst.... wanneer men een volmaakt volk en volmaakte vertegenwoordigers zonder belangen, zonder dwalingen zal kunnen daarstellen, dan eerst zal ik erkennen dat de constitutie wezenlijk uitvoert hetgeen zy belooft, en in de daad datgene is, waarvoor men haar met zooveel ijver sedert een halve eeuw overal verkondigt." Hetgeen natuurlijk hetzelfde is alsof de schrijver betuigde dat hij haar nimmer daarvoor erkennen zal. En hoe zou hij het ook? Zóo laag ziet hij op de constitutie neder, dat hij, aan het einde van zijn hoofdstuk over dit onderwerp, zonder omwegen het volgende verklaart: "Ik mag het niet zwijgen, maar houde my verplicht het met mond en pen, waar het pas geeft, te verkondigen. De koning is aan den eed, door hem aan de constitutie gedaan, niet gehouden, zoodra hy oordeelt (en voor dit oordeel is hy voor zijn geweten alleen aansprakelijk) dat de intrekking derzelve, hetzij geheel of ten deele, gevorderd wordt ter handhaving van zijn gezag als vader, van zijne waardigheid als vorst, van zijne verplichting als stedehouder Gods in de wereldlijke

bestiering van zijne volken, en van zijne betrekking als Christenkoning, die de Hervormde belijdenis, gelijk zijne voorzaten, geroepen is aan te kleven en te beschermen." Sterker en openhartiger kan het niet. Hier openbaart zich het reactionnaire standpunt van den schrijver in al zijn kracht. Hij wil terug naar het oude monarchale despotisme.

Een laatste aanhaling betreffende de emancipatie der slaven. Zij is sprekend genoeg, al is zij kort. "Ik houde het daarvoor," zegt da Costa in zijn hoofdstuk, getiteld: Verdraagzaamheid en menschelijkheid, "ik houde het daarvoor dat de afschaffing van de slavernij der Negers almede behoort tot die hersenschimmige menschelijke wijsheid, die de Almacht wil vooruitloopen en niets uit zal richten ten goede, maar veeleer eindeloos veel ten kwade."

Met deze stukken voor ons, en zij ademen denzelfden geest die in het geheele boekjen heerscht, behoef ik mij zeker niet te regtvaardigen, wanneer ik den schrijver van de "Bezwaren tegen den Geest der Eeuw" kenschets als zich nog plaatsend op het standpunt der onvoorwaardelijke reactie.

Op dat standpunt was een man als da Costa evenwel misplaatst. Hij stond daar tijdelijk, omdat hij destijds nog geheel onder den invloed van Bilderdijk stond. Bilderdijk was een aristokraat en een reactionnair in zijn hart, een protestantsche Montalembert, een stille, evenwel soms ook vrij luidruchtige, vereerder van de middeneeuwen. Da Costa's geest was voor het enge standpunt der reactie te ruim, voor het gemakkelijk standpunt der reactie te kloek. Eng is dat standpunt, omdat het den voortgang, de ontwikkeling der tijden niet be-

grijpt, omdat het wel Gods hand ziet in het tot stand komen maar niet in het slopen der dingen, omdat het God schijnbaar huldigend als den Vorst der Eeuwen, de negentiende eeuw juist in hetgeen zij eigenaardigs heeft aan Gods scepter ontrukt. Gemakkelijk is dat standpunt, omdat de reactionnair wijsheid, beleid noch doorzigt noodig heeft. Hij behoeft slechts te trekken naar een zijde tegenovergesteld aan de rigting waarin de eeuw zich beweegt, en terstond heeft hij de oplossing van alle vraagstukken gevonden. De onfeilbare en op elk geval toepasselijke regel van gedrag luidt dan: "Handel juist omgekeerd als uw liberale buurman," alsof het omgekeerde van een dwaling altijd een waarheid mogt heeten!

Op dat standpunt der reactie stond dus de vijfentwintigjarige, dweepachtige leerling van Bilderdijk, maar de man van rijper leeftijd, de man die geheel zichzelf was geworden, stond daar niet langer.

Wij zijn in 1843 en dus twintig jaar later. En wat lees ik in een boekjen getiteld: Rekenschap van gevoelens, een kritiek behelzend van de Groningsche theologie? "In jonger leeftijd," schrijft da Costa, "meende ik de genezing van het bestaande kwaad in kerk en maatschappij grootendeels te mogen zoeken in de terugkeering tot een vroegeren toestand: thans zie ik die genezing alleen denkbaar in den weg van voortgang naar een nieuwe uitkomst. Eertijds stelde ik in de verdediging van heilige en dierbare waarheid het oude tegen het nieuwe; thans levert my juist het nieuwe de middelen op, en geeft my de wapenen in de hand tegen het nieuwe; d. i. in hetgeen de geest des tijds voortbrengt of voort te brengen schijnt

tegen de waarheid, die uit God is, meen ik juist den weg te hebben leeren onderscheiden, door welken in de gevolgen die waarheid heerlijker en voller en onvermengder eenmaal uitkomen moet."

En elders in ditzelfde boekjen schrijft hij: "Het is met den enkelen mensch, gelijk met de kerk.... ja gelijk met geheel de levende schepping van God: Het leven openbaart zich in den weg van ontwikkeling."

Ziedaar kostelijke uitspraken ter kenschetsing van da Costa's eigenlijk standpunt: "het nieuwe geeft zelf de middelen aan ter bestrijding van het verkeerde in het nieuwe" en "het leven openbaart zich in den weg van ontwikkeling."

Een beschouwing van da Costa vervalt zoo ligt in een optisch bedrog. Omdat het meerendeel van de meeningen door hem gekoesterd oude meeningen waren, heeft men hem zeer gemakkelijk kunnen aanzien voor een slaafschen aanbidder van het oude. Omdat hij gevoelens voordroeg, met die van de liberale partij gewoonlijk in strijd, is men ter goeder trouw er toe gekomen om hem een illiberaal man bij uitnemendheid te noemen. Toch is geen voorstelling van da Costa meer bezijden de waarheid. Ook hier blijkt de veelzijdigheid van zijn karakter. Zijn meeningen waren, vooral in de godsdienst, hoofdzakelijk de oude meeningen. Maar hij had ze niet lief omdat zij oud waren. Waren zij vonkelnieuw geweest, da Costa had ze toch omhelsd. Zijn overtuigingen waren zeer vast. Hare vastheid evenwel was niet dic van een bekrompen *parti pris*. Het was een vastheid veroverd op twijfel en bedenking, zij het ook dat het grootendeels twijfelingen en

bedenkingen waren van anderen, en dat de veroveringen vaak alleen in zijn verbeelding bestonden. Een vrij aanzienlijke reeks van geschriften legt omtrent de waarheid van deze opmerking getuigenis af. Het gebrek dat in zijn "Bezwaren tegen den Geest der Eeuw" den lezer terstond in het oog springt, heeft hij later geheel overwonnen. In dat geschrift veroordeelt hij eenvoudig, zonder den weg aan te wijzen die tot verbetering leiden kan. Hij laakt de wijsbegeerte. Maar hij verroert geen vinger om den tijd die nu eens aan filosofie behoefte heeft, aan een betere filosofie te helpen. Hij misprijst eenvoudig hetgeen de eeuw uitgaf voor een redelijke theologie. Doch hij waagt geen enkele poging om zelf langs een beteren weg de theologie met het moderne denken te verzoenen. In het nieuwere staatsregt ziet hij louter dwaling. Maar gezonder beginselen van staatsregt er voor in de plaats te geven, daaraan denkt hij niet. In éen woord, hij ziet de bezwaren van het nieuwe volkomen goed in. Maar hij vergeet dat juist de bezwaren, ook aan het oude ontegenzeggelijk verbonden, de grootste aanleiding gegeven hadden tot het nieuwe, dat wel niet komen kon zonder op zijn beurt aan nieuwe bezwaren het aanzijn te schenken.

Ik zeî dat da Costa, op later leeftijd en toen hij geheel zichzelf was, het hier besproken gebrek althans in beginsel heeft overwonnen. Hij stond niet langer tegenover zijn eeuw, hij wilde nu daarboven staan, verder zien dan zij. Dat was het standpunt dat aan zijn edelmoedigen en dichterlijken geest zeker het best voegde. En van nu aan wierp hij zich in al het gewoel van den strijd. Hij werd den theologen een theoloog, den politici een politicus. Met de antirevolutionnaire

partij kon hij, hoezeer overigens ook gezind hare geloofsstellingen te onderschrijven, van nu aan natuurlijk niet zamen gaan. In een dier vlagen waarin de Ismaëlsgeest kwam over dezen zoon van Israël en waarin hij zichzelf soms tegelijk vergat en verried, riep hij eens uit: die v.... antirevolutionnairen! Dat anti in het antirevolutionnaire hinderde hem. Die partij was gekant tegen den stroom des tijds, zij had iets in de geschiedenis ongedaan te maken, zij kon een geheel tijdvak van de ontwikkeling der nieuwere tijden, zelfs niet onder voorregt van boedelbeschrijving, aanvaarden. da Costa wilde nooit terug, in geen enkel opzigt terug; hij wilde vooruit, vast verzekerd dat de weg van gestadigen vooruitgang tot het bereiken van zijn ideaal onfeilbaar leiden zou. Hij wilde eerlijk de staatkundige vrijheid, eerlijk het vrije onderzoek.

Om dit te vatten, om da Costa alzoo volkomen regt te laten wedervaren, moeten wij in tegenovergestelden zin voor da Costa doen wat hij zelf deed ten opzigte der eeuw. Hij keurde hare *aspiratiën* goed, hij wilde hare middelen om ze te vervullen niet overnemen. Voor zoover wij meenen van da Costa te moeten verschillen in de bepaling van het einddoel dat men zich voor te stellen heeft, laat ons het edelmoedige, het echt liberale van de middelen die hij voor zijn doel gebruiken wilde, op prijs weten te stellen. Wat is liberaal te zijn, wanneer men althans van dat woord geen schandelijk misbruik maakt? Is het liberaliteit, zoogenaamd "vrijzinnige" overtuigingen te koesteren? Is het liberaliteit, op oude denkbeelden uit de hoogte neder te zien? Is het liberaliteit, slechts hem een wijze te noemen die met den algemeenen stroom der eeuw mede af-

drijft, en hem die het weigert reeds daarom een stompzinnige te schelden? Neen! Liberaal te zijn, en God geve dat dit heerlijk vaandel nooit verlaten of geschandvlekt worde, waarachtig liberaal te zijn, het is de zegepraal der waarheid, den triumf van het goede, het heil der menscheid niet te willen bevorderen door eenig uitwendig gezag, door eenigen maatregel van geweld of list, maar ze enkel te verwachten van een eerlijken, een ernstigen, een volhardenden strijd. Waarachtig liberaal te zijn, het is de vrijheid alleen te willen verkrijgen door de vrijheid; het is de waarheid alleen te dienen door de waarheid; het is het leven, dat toch niet anders is dan een gedurige strijd, de werkelijke wereld, die toch niet anders is dan een onmetelijk worstelperk, te aanvaarden, als door hoogere wijsheid gewild, en te vertrouwen dat uit de dampen van het kruid en uit de nevelen van het stof eens het zonlicht zal opgaan, naar hetwelk onze zielen dorsten. Toen da Costa den laatsten adem had uitgeblazen, zeî een Redacteur, destijds (helaas! waarom thans niet meer?) tevens ziel van het tijdschrift *de Gids*: nu is de liberaalste man in Nederland dood. Indien wij niet ongelukkig zijn geweest in de kenschetsing van ware liberaliteit, zullen wij ook geen moeite hebben om dezen paradox te begrijpen en over te nemen.

Eén bewijs uit velen. Dr. Strauss had zijn Leben Jesu uitgegeven, de groote ergernis, het groote struikelblok dier dagen. Wat deed da Costa? Bepaalde hij zich tot het beklagen van den schrijver, tot het brandmerken van zijn geschrift? Tot het verbieden, zooveel in hem was, van de lektuur van dat boek? Troostte hij zich met de gedachte dat ook deze aanval wel in het eind op niets zou uitloopen? Zag hij dus

van uit de versterkte vesting van zijn geloof met minachting en medelijden op den vijand neder? Niets van dat alles. Hij begon met het boek te lezen (hetgeen reeds iets zegt), hij nam het in zich op, hij liet, ten minste voor zoover hem dit mogelijk was, de geopperde bezwaren tegen de historische trouw der Evangeliën doordringen tot zijn geest, hij worstelde met die bezwaren dag en nacht en schreef eindelijk zelf een boek, getiteld: "Verscheidenheid en Overeenstemming der Evangeliën", waarvan hij zelf de overtuiging had dat het een afdoende wederlegging heeten mogt van het geschrift des duitschen geleerde. Vraagt nu niet of da Costa in mijn schatting de man was om zulk een wederlegging te schrijven, of hij daartoe de noodige theologische kennis, de onmisbare kritische gave bezat; vraagt mij vooral niet of ik zijn wederlegging voor afdoende houd noch ook of ik in soortgelijke zaken apologie niet altijd misplaatst acht. Doch wat doet dit ter zake? Ik schets u niet den theoloog. Ik schets u den mensch. En heb ik u dan niet aangetoond in een sprekend voorbeeld hoe da Costa zijn geloof, niet, als zoovelen, spreidde tot een behagelijk oorkussen, maar het gedurig smeedde tot een wapen van verdediging zoowel als van aanval?

De da Costa der tweede periode is dus niet de reactionnair der eerste. Het blijkt nog ten overvloede uit die reeks van gedichten die onder den naam van "politieke poëzy" of "zangen des tijds" tot het bekendste en beroemdste behooren van da Costa's dichtkunst: zijn "Vijfentwintig jaren, een lied in 1840", "Wachter! Wat is er van den nacht? Een lied by de uitgangen van 1847", een vers getiteld "1648 en 1848" en een ander dat tot opschrift draagt: "De Chaos en het Licht,

een halve eeuws-lied". Ik zal u die bekende liederen niet in bijzonderheden voor de aandacht roepen. Ik wil er slechts een paar kenmerkende aanhalingen aan ontleenen, in verband met het punt waarbij wij thans stilstaan.

Mijn eerste aanhaling verplaatst u in de lente van 1844. Nederland had een hachelijk oogenblik doorleefd. De bekende "vrijwillige leening" had het vaderland uit dreigend gevaar gered. da Costa had zelf een brochure geschreven om zijne landgenooten tot ruime deelneming aan die leening op te wekken. Zij was volteekend; en da Costa dichtte een lied getiteld: "Aan Nederland, in de lente van 1844", een lied dat ik zoo straks verzuimd heb onder 's dichters politieke poësie op te noemen. Daarin vraagt de dichter, "wat," nu de heerlijke uitkomst verkregen is, "wat is thans plicht, wat behoefte voor 't geslacht

Dat weldra ons gaat vervangen, en eene erfnis van ons wacht?
Dicht omwikkeld in den mantel van een angstig zelfbehoud,
In gaan sluimren op de stapels van het aangebrachte goud?
Ons verschansen achter muren van vooroordeel of belang?
Zoeken wijsheid tegen d'Eeuwgeest in de scholen van den Dwang?
Of wel, — dienaars van dien Heerscher, sterk door damp en door papier,
Voor zijn stelsels, zijn beloften blakende van ijvervier,
Medevliegen op zijn stoomschip, medehollen voor zijn kar,
Zonder reiskaart of bestemming, zonder Noord- of Morgenstar?

En op die vragen geeft de dichter zelf het volgend antwoord:

Geen van beiden! — Geen van beiden waarborgt immer Neêrlands lot!
Neen! geen sluimren! neen! geen stilstaan! — al wat leven mist, mist God.
't Zij dan leven, 't zij herleven voor dit weêr gespaarde volk!
Maar een leven niet van droomen, stout gegrepen uit de wolk,

Niet ontvoerd aan vreemde zeden als een nuttelooze roof, —
Neen! ontwikkeld uit den wortel van Geschiednis en Geloof!
In zijn wezen, vrucht der tijden, — in zijn vorm, van dezen tijd!
Nederland, aldus herboren, (zij) zijn roeping weêr gewijd!

Dit is ondubbelzinnig: "al wat leven mist, mist God"; en "het leven", dat voor ons volk waarlijk leven heeten mag, moet "in zijn wezen vrucht der tijden, in zijn vorm vrucht van dezen tijd" zijn. Dat noem ik afgestorven zijn aan den geest der reactie.

Daarvan levert ons een nieuwe proeve da Costa's bewondering voor de grootheid van Engeland, gelijk zij spreekt uit een fragment van het lied: "Wachter! Wat is er van den nacht?" Daar heet het tot Engeland:

— — — — o! Sints den dag,
Die aan uws Luipaards voet den Aadlaar storten zag,
Wat natie nog als gy? Des aardrijks einden bieden
Uw kopliên koningseer; een volk van edellieden
Erkent u heel Euroop, en eert tot in uw taal
Van waardigheid en kracht een vorstlijk ideaal.
Wat natie nog als gy? de wereld, van uw plannen,
Uw vloten, uw ontzag, uw staatkunde, als omspannen,
Biedt half in duizeling u hulde, en wie u haat,
Slaat de oogen voor u neêr, en vraagt uw wijsheid raad, —
Die wijsheid, in nog meer dan de oppermacht der zeeën
Zich zelf behagend, in dees meer dan krijgstrofeën:
Op Wilberforces stem de Negerslavernij
In boei! [1]) op Cobdens woord de Britsche handel vrij!
De onmooglijkheid beproefd, maar 't mooglijke ook gevonden!
Aan rustloos onderzoek steeds vleuglen aangebonden

[1]) Zie boven, bl. 47, 's dichters uitval tegen de Emancipatie.

En vrije vlucht gegund in 't ruime kennisrijk,
Mits — cijnsbetaling van Bespiegling aan Praktijk.
Wat natie zoo als gy? Het zonlicht in uw Staten
Weet van geen ondergaan, en toont u onderzaten
Van 't uitorst Canada tot d'ingebogen muur
Van Chinaas hemelrijk, onthemeld door uw vuur.

Nog eens, dit is de taal niet van een reactionnair. Het is dus ontegenzeggelijk dat da Costa van tweederlei standpunt hetgeen hij als dwaling aanmerkte bestreden heeft.

Wat zullen wij tot dit tweederlei standpunt zeggen? Ik acht het tweede edelmoediger, — er steekt iets edelmoedigs in een *illusie,* — het eerste getuigt evenwel, naar mijn bescheiden meening, van meer doorzigt. Wie inderdaad wil wat da Costa tot zijn levenseind bleef willen, doet beter met tot het oude terug te gaan, met een deel der nieuwere geschiedenis, zoo hij het vermag, ongedaan te maken, met de ontwikkeling der wetenschap uit den booze te achten. da Costa nam plaats op den locomotief onzer eeuw in het goed vertrouwen dat hij dien locomotief zou kunnen sturen naar zijn welbehagen. Hij vergat dat onze eeuw niet slechts den locomotief heeft gestookt, maar ook van te voren de baan heeft gespreid waar langs hij zich voortbewegen moet, hij vergat dat er aan den nieuwerwetschen locomotief eigenlijk in het geheel niet te sturen valt. Hij had zich dus wel tweemaal mogen bedenken eer hij de trekschuit verliet. Mr. Groen van Prinsterer, wijzer in zijn geslacht dan de zoon van Sem, ziet, en te regt, op den oud-vaderlandschen stuurstoel zoo niet uit de hoogte neder. Daar houdt men het roer in handen.

Na deze aanduiding van de algemeene rigting waarin de dichter zich bewoog, mag ik niet zwijgen van de toekomst, die da Costa zich als vrucht van al de verwikkelingen der tijden voorstelde. De dichter verkeerde omtrent die toekomst in een geheel exceptionneel geval. Vraagt aan den diepzinnigsten wijsgeer, vraagt aan den staatsman met het helderst door-zigt, wat naar zijn gevoelen de ontknooping der wereld-geschiedenis zijn zal? Hij moet u het antwoord schuldig blijven. Hij zou het zelfs kinderachtig noemen er naar te gissen. Of, voor het minst, hij blijft bij algemeenheden staan. Hij zal u welligt zeggen dat wij een beteren toestand, een hoogere volmaking te gemoet gaan, wie weet? Maar verder reikt zijn gezigtseinder niet.

da Costa stelde zich met dien schemerachtigen horizon niet tevreden. Waar staatslieden en wijsgeeren in het duister rond-tastten, scheen hem een licht te zijn opgegaan. Met betrekkelijk rustigen blik zag hij de kronkelgangen der menschelijke beschaving aan. Met een kalm gemoed luisterde hij naar de stormen die haar bedreigden.

Hij geloofde namelijk dat aan het eind der tijden Jezus van Nazareth op de wolken terug zou keeren, dan niet langer de verdrukte en lijdende maar de verheerlijkte Messias, die de teugels van het opperbewind in handen nemen en al de volken der wereld aan zijn scepter onderwerpen zou.

Aan deze ik zeg niet hoop of geloofsverwachting, maar aan deze zijne overtuiging hebben wij sommige van 's dichters welluidendste zangen te danken. Zoo aan het einde van zijn lied: "1648 en 1848":

Dreigend blikt op 't aardrijk neder
'T Rood der ondergaande zon!
'T Menschdom vraagt zich, welk een toekomst
By dien blik haar loop begon?
O die toekomst — door den Christen
Wordt zy glorievol verwacht!
"Als de God der eere dondert
"En den dag verkeert in nacht,
"Antwoordt onder de onweêrsgalmen
"Diep van uit het heiligdom,
"By een koor van hemelpsalmen,
"'t Jongste woord Zijns woords: Ik kom!"

En aan het slot van zijn Vijfentwintig jaren:

Op 's Hemels wolken zal Hy komen,
Die aan dien nacht een einde maakt!
Die, in Zijn heemlen opgenomen,
Het troostwoord uitsprak: "Wacht My! Waakt!"

— — — — — — — — —

In Zijne dagen daauwt het vrede;
In Zijne schaduw lofzingt de aard!
't Gedierte zelve jubelt mede,
Weêr onder Edens wet geschaard.
Een jongske zal den leeuw beheeren!
De wolf zal met het lam verkeeren —
En de Englen Gods weêr met den mensch!
Het zijn de lang verwachte dagen
Van 't aangekondigd Welbehagen,
En aller hemelingen Wensch!

— — — — — — — — —

Gy, o vooral! gy Harpenaren,
Die de aandrift voelt tot hooger lof!

Voor uwe aan God gewijde snaren
  Wat ongelijkbre zingensstof!
Laat — wat de wentelende jaren
Van worstelingen of gevaren,
Van dreiging of verleiding baren —
  Trots Eeuwgeest en Algodendom, —
Laat met de galmen van uw scharen
Het wachtwoord van Gods Geest zich paren,
En lovende ten hemel varen: [1])
  "Kom, Koning JESUS! kom, ja kom!"

Op soortgelijke wijze eindigt bijna iedere politieke zang van den dichter. Het helpt hem kenschetsen. Het is niet twijfelachtig welk geesteskind hij moet zijn, die in goeden ernst dit geloof tot het zijne maakt en dit afgeleefd chiliasme als het woord der genezing en vernieuwing allen predikt.

Ik geloof dat wij nu eindelijk in staat zijn penseel en palet uit de vingeren te leggen. Bedrieg ik mij niet, zoo staat de beeldtenis van da Costa werkelijk voor ons. Ik heb althans eerlijk gestaan naar onpartijdigheid, naar waarheid. Zoo het *odium theologicum*, gedurende 's dichters leven, een wijde klove heeft gegraven tusschen hem en velen zijner tijdgenooten, zoo hem onwillekeurig — altijd onwillekeurig? — miskenning is te beurt gevallen, rondom zijn nagedachtenis is het allen goed zich te vereenigen die een onbaatzuchtige, een gevoelvolle persoonlijkheid, die een fier karakter, die een ruim hart, die een groot

[1]) Op dat *aren*, *baren*, *paren* enz. pas ik natuurlijk den lof der welluidendheid (zie bl. 57) niet zoozeer toe.

dichter weten te waardeeren. Ook van hem mag gezegd worden hetgeen men eens van Shakespere heeft gezegd: Neem hem in zijn geheel, gij zult zijnsgelijken niet ligt wederzien. Men heeft de blinde vooringenomenheid, die biografen pleegt te ontsieren, niet noodig om hem zeer hoog te stellen. De gebreken van da Costa als mensch en als dichter zijn met het bloote oog gemakkelijk waar te nemen. Hartstogt was zijn leidsman meer dan rustig nadenken. Te weinig was hij in staat zichzelf te beheerschen. Te vrouwelijk, te kinderlijk was het onberedeneerde van zijn voor- of tegeningenomenheid. Zijn geest was te *absoluut*, hij miste te veel in zijn beschouwingen de *objectiviteit* [1]) die een der schoonste veroveringen is van onze eeuw. De diepte en omvang zijner wetenschap stonden, vrees ik, niet in verhouding tot de vastheid en de stoute taal zijner overtuiging. Toen zijn bibliotheek verkocht werd, miste ik met eenige verbazing in den katalogus de titels van een aantal boeken, niet te missen, dacht mij, in de boekerij van iemand die met zooveel hardnekkigheid en zooveel zelfvertrouwen de nieuwere wetenschap bestreed. Als dichter kan men hem van zekere eentoonigheid niet vrijpleiten. Er is, Huet heeft het al weder juist gezien, slechts één snaar op zijn lier. Die snaar klinkt forsch, vol en prachtig, prachtiger dan tien snaren van anderen, maar toch! het is er slechts één. Ook miste hij groote heerschappij over de taal en de verschillende vormen der ver-

[1]) Als da Costa soms, ter wille der redeneering, een door hem verafschuwd gevoelen der tegenpartij voor een oogenblik moest laten gelden, droeg hij meestal zorg op de vermelding van zulk een gevoelen onmiddellijk te laten volgen: des neen!

sificatie. Zelf heeft da Costa het van zichzelf naar waarheid getuigd: "Ik ben in de ziel meer dichter dan voor 't oor."

Evenwel, in weerwil van deze welligt geenszins onbillijke grieven die men tegen da Costa zou kunnen aanvoeren, dat wij toch de dwaasheid niet begaan om aan de kroon van ons volk dezen edelsteen te laten ontvallen. Heeft hij niet kunnen medewerken om het jonger geslacht te vormen; heeft hij, minder bevoorregt dan Bilderdijk, geen beroemden leerling nagelaten op wien zijn mantel gevallen is; mag hij evenmin gelden als vertegenwoordiger van het geslacht dat thans het hoofd reeds naar het graf buigt, hij blinke in zijn eenzaamheid met dubbelen luister. Zijn geest was stout en oorspronkelijk. Zijn blik omvatte de gebeurtenissen van zijn tijd. De hoogste aangelegenheden der menschheid hielden hem onafgebroken bezig. Zijn poësie heeft nergens ware grootheid miskend, zelve meer dan eens onnavolgbare grootheid bereikt. Dat zijn volk niet naar hem heeft willen luisteren, maakt zijn zelfstandigheid en volharding des te bewonderenswaardiger. Geniaal en onvermoeid vertegenwoordiger van de wereld- en Godsbeschouwing waarmede en waarop de christelijke kerk werd gesticht, is hij nedergedaald in de groeve, gezegend door allen die van deze beschouwing het heil en het licht der menschheid verwachten. Het pand dat hij zich toebetrouwd achtte heeft hij met leeuwenmoed verdedigd, heeft hij ten einde toe lief gehad. Het bloed des Nieuwen Testaments was hem dierbaarder dan het zijne. In de opvatting van zijn levenstaak heeft hij zich niet vergist. Zijn geest was niet de geest der eeuw. Hij moest zich met den geest der eeuw verzoenen, of den geest der eeuw met

zijn geloofsadem bezielen. Voor een persoonlijkheid als de zijne was er geen derde. Zonder aanzien des persoons, met verloochening van eigen eer en rust heeft hij de levenstaak vervuld, profeet van een geheel van meeningen en beschouwingen, dat bij het opkomend geslacht met den dag minder belijders telt, maar waarvan wij niet mogen vergeten dat het zijn eigendom, meer nog: zijn heiligdom is geweest. Nu zijn asche in ons midden rust, laat ons die asche noch vertreden noch vergeten. En waar volgers en aanhangers haar met dankbare tranen besproeijen, zullen wij haar de hulde van onzen eerbied en van onze bewonderende waardeering niet weigeren.
